

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԸ

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ ԼԻԱՆԱ

Ընդհանրացնելով գիտական հոդվածում քննարկված՝ պետության ծագման մասին տեսությունների գաղափարախոսությունը՝ կարելի է եզրահանգել հետևյալին. պետության առաջացման գործընթացը եղել է բարդ և հակասական, որով և պայմանավորված պետության առաջացման մասին գոյություն ունեցող տեսությունները և հայեցակարգերը բազմազան են: Պետության առաջացման մասին վերևում թվարկված տեսությունների բազմությունն ապացուցում է այն հանգամանքը, որ պետությունը՝ որպես ինքնին բարդ և բազմաբնույթ սոցիալական համակարգ, ծագել է մարդկության զարգացման որոշակի ժամանակահատվածում, երբ դրա ստեղծման համար եղել են օբյեկտիվ՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, կրոնական, մշակութային նախադրյալներ: Չնայած պետության ծագման մասին տեսությունների բազմազանությանը՝ վստահ կարող ենք ասել, որ պետությունը բնութագրվում է որպես կազմակերպված հասարակության մինչ օրս գոյություն ունեցող միակ և հիմնական ձևը, որի գործունեության հիմնական և գլխավոր նպատակը հասարակական գործերի հատուկ կառավարումն է:

Քանալի բառեր - պետություն և իրավունք, պետության ծագման տեսություններ, պետության առաջացման նախադրյալներ, հայեցակարգ, գաղափարախոսություն:

Պետության և իրավունքի տեսության համաշխարհային գրականության մեջ պետության և իրավունքի առաջացման նախադրյալների վերաբերյալ գոյություն ունեն բազմաթիվ տեսություններ, հայեցակարգեր և գիտական մոտեցումներ: Պետության և իրավունքի առաջացման նախադրյալների վերաբերյալ հիմնահարցերի ուսումնասիրությունն ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ պետության և իրավունքի առաջացման նախադրյալների, պատճառների և օրինաչափությունների վերաբերյալ տեսությունների, հայեցակարգերի և նշանավոր գիտնական-իրավաբանների մոտեցումների ուսումնասիրությունը, համադրությունը և վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս բացահայտելու պետության և իրավունքի էությունն ու բովանդակությունը, ինչպես նաև դրանց սոցիալական նշանակությունն ու նշանակալից ազդեցությունը հասարակական ցանկացած զարգացումների և գործընթացների վրա: Այս հանգամանքը միանգամայն ընկալելի և բնական է, քանի որ դրանցից յուրաքանչյուրն արտահայտում է հասարակության տարբեր խմբերի տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, մշակութային, հոգևոր շահերը, կրոնական հայացքներն

ու դատողությունները, ինչպես նաև ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցություն է ունենում պետության և իրավունքի առաջացման նախադրյալների վերաբերյալ արդեն իսկ ձևավորված տեսությունների, հայեցակարգերի և գիտական մոտեցումների վրա:

Պետությունը և իրավունքը միշտ չէ, որ գոյություն են ունեցել: Բազմաթիվ տեսաբանների մոտեցումներում հասարակության ձևավորմանը և նրա գոյությանը նախորդել է պետականությունը: Իսկ թե երբ է ձևավորվել իրավունքը, մասնագիտական գրականության մեջ միասնական և իրավաբան-գիտնականների առավել լայն շրջանակների կողմից ընդունելի մոտեցում մինչ օրս չի մշակվել:

Իրավաբանական, փիլիսոփայական և քաղաքական գիտությունների գոյության ողջ ընթացքում մշակվել և առաջադրվել են մի քանի տասնյակ տեսություններ ու հայեցակարգեր պետության առաջացման, դրա էության և առաքելության վերաբերյալ: Պատահական չէ, որ մինչ օրս շարունակվում է գիտական բանավեճը պետության առաջացման նախադրյալների վերաբերյալ, ինչը վկայում է այս հիմնախնդրի խորը հետազոտության անհրաժեշտության մասին: Ինչպես նշվեց, պետության առաջացման նախադրյալների վերաբերյալ հիմնահարցերի բացահայտումն ընկած է պետության առաջացման մասին տեսությունների ու հայեցակարգերի ուսումնասիրության հիմքում: Ստորև կփորձենք վերլուծության առարկա դարձնել այն տեսություններն ու հայեցակարգերը, որոնք նշանակալից ներդրում են ունեցել պետության առաջացման նախադրյալների վերաբերյալ հիմնահարցերի բացահայտման խնդրում:

Աստվածաբանական տեսություն: Այս տեսությունը պետության ծագման մասին ամենահին տեսություններից է: Աստվածաբանական տեսության վառ ներկայացուցիչներն են Թ.Աքվինացին, Ժակ Մարիտեն: Այս տեսության համաձայն, ինչպես բոլոր երևույթներն ու առարկաները, այնպես էլ մասնավոր սեփականությունը, սոցիալական խմբերը, կայսրությունները, պետությունը ստեղծել է Աստված²: Աստվածաբանական տեսության հիմքում ընկած է պետության կախվածության գաղափարախոսությունը աստվածային կամքից, որն իր արտահայտությունն է գտնում եկեղեցու և կրոնական կազմակերպությունների միջոցով: Պետությունը և իրավունքը Աստծո արարչության արդյունք են,

¹ Տե՛ս **Սարգսյան Կ.**, Պետության և իրավունքի առաջացման ու դրանց տիպականացման տեսական հիմնահարցերը: Ատենախոսություն, Երևան, 2005, էջ 70-72:

² Տե՛ս **Черданцев А.** Теория государства и права. Москва, 2016, стр. 77-80:

կոչված են երաշխավորելու և ապահովելու ժողովուրդների խաղաղությունն ու բարօրությունը: Դեռևս նախնադարյան համայնակարգերի ձևավորման ժամանակ ծագած աստվածաբանական տեսության հիմքում ընկած գաղափարախոսությունն այս կամ այն ձևով պահպանել է ճանաչողական-բացատրական նշանակությունը նաև իրավունքի և պետության ծագումից հետո:

Պետության ծագման աստվածաբանական կամ կրոնական հայեցակարգը լայն տարածում է գտել և մինչ օրս շարունակում է գերիշխել մահմեդական աշխարհում: Ընդ որում պետությունը /հիմամաթը/ ընկալվում է որպես Իսլամի հենասյուն, դրա պաշտպանության և երկրային կյանքում իրացման ձև³:

Նահապետական տեսություն: Այս տեսության համաձայն՝ պետությունը ծագել է նահապետական խոշոր ընտանիքների միավորումից, իսկ հանրային քաղաքական իշխանությունն ընտանիքի գլխի իշխանության շարունակությունն է: Նահապետական տեսության հիմնադիրներ են համարվում Կոնֆուցիոսը, Արիստոտելը, Ռ.Ֆիլմերը, Ն.Միխայլովսկին: Կոնֆուցիոսը, միապետերին համարելով «Երկնքի որդի» և «Երկնքի կամքը կատարող», միևնույն ժամանակ միապետի իշխանությունը համեմատում էր ընտանիքի գլխի իշխանության հետ, իսկ պետությունը՝ ընտանիքի:

Նահապետական տեսության մյուս հիմնադիրներից է հույն փիլիսոփա Արիստոտելը: Ըստ Արիստոտելի՝ պետությունը համարվում է նահապետական ընտանիքների բնականոն զարգացման արդյունք, քանի որ արտահայտում է մարդու էությունը, բնույթը, շահերը, սոցիալական պահանջմունքները:

Նահապետական տեսության մյուս հիմնադիրները՝ Ֆիլմերը և Միխայլովսկին, նույնպես համարում էին, որ պետությունը ծագել է տոհմերի միավորումներից, իսկ տոհմապետը, դառնալով պետության գլուխ, իրականացրել է այդ տոհմի ղեկավարումը՝ ստանալով բացարձակ իշխանություն: Արդյունքում պետությունը նահապետական իշխանության բնականոն զարգացման ձև է, որը հանդես է գալիս բոլորի անունից և ի շահ բոլորի:

Հասարակական պայմանագրի տեսություն: Պետության առաջացման պայմանագրային տեսության նախադրյալներն ի հայտ են եկել դեռևս հնագույն ժամանակներում: Հասարակական պայմանագրի տեսության հիմնադիրներից են համարվում Մա-գգին, Էպիկուրը և ուրիշներ: Ըստ չինացի մտածող Մա-գգինի՝ մարդկանց միջև գոյություն ունեւ թշնամություն, բացակայում էր

³ Տե՛ս Сабо Имре. Основы теории права. Москва, 1974, стр. 100-103:

կառավարումը, չէր գործում արդարության և պատժի ինստիտուտը, քանի որ կառավարման բացակայության պայմաններում պատժի և արդարության մասին յուրաքանչյուրն ուներ իր սեփական պատկերացումները և առաջնորդվում էր դրանցով: Էպիկուրը պետության առաջացումը մեկնաբանում էր որպես մարդկանց միջև կնքված պայմանագրի արդյունք, որի հիմնական նպատակն է ժողովրդի բարօրության և անվտանգության ապահովումը⁴:

Պետության և իրավունքի պայմանագրային տեսության հիմքում ընկած գաղափարախոսությունը զարգացավ վաղ բուրժուական քաղաքական-իրավական մտքի այնպիսի ներկայացուցիչների կողմից, ինչպիսիք են Թ. Հոբսը, Բ.Սպինոզան, Զ. Լոկը, Հ. Գրոցիոսը, Ի.Կանտը, Ժ.ժ. Ռուսոն, Ա.Ն. Ռադիշչևը և այլք: Վերևում թվարկված բոլոր հեղինակները պնդում էին, որ պետությունն իրավաբանական ակտի՝ հասարակական դաշինքի արդյունք է, որը բնորոշվում է որպես ժողովրդի բնական կամքի արտահայտման արգասիք: Պետությունն այս տեսության շրջանակներում ընկալվում է որպես մարդկանց գիտակցական կամքի մեխանիկական ստեղծագործություն, որոնք հասարակական դաշինքի կնքմամբ համաձայնվել են միավորվել հանուն կարգուկանոնի և ազատության:

Հասարակական պայմանագրի տեսության գաղափարախոսության վրա էին հիմնվում 18-րդ դարի ամերիկյան մտածողներ Թ. Ջեֆերսոնը, Թ. Փեյնը և ուրիշներ: Այս տեսության գաղափարները պատմության մեջ առաջին անգամ իրենց պաշտոնական արտահայտությունը գտան ԱՄՆ-ի Անկախության հռչակագրում /1776թ./:

Պետության և իրավունքի ծագման մյուս տեսությունների կողմնակիցները հասարակական դաշինքի տեսության գաղափարախոսությանը վերաբերվում են քննադատորեն: Օրինակ՝ Տրուբեցկոյը գտնում էր, որ «ոչ թե հասարակությունն է մարդու ազատ ստեղծագործության արդյունք, այլ հակառակը՝ մարդն է պատմության ընթացքում ձևավորված հասարակական պայմանների, պատմական միջավայրի, օրենքներով կառավարվող սոցիալական օրգանիզմի մի մասի արդյունքը»⁵: Իսկ Ա.Ի.Դենիսովը գրում էր, որ «պայմանագրային տեսությունը հակապատմական է, քանի որ հասարակական կյանքի հիմքում անհատի դերը համարում է ամենագլխավորը: Դրա հետ միա-

⁴ Տե՛ս **Yoram Barzel**. A Theory of the State: Economic Rights, Legal Rights, and the Scope of the State (Political Economy of Institutions and Decisions). Cambridge, 2001, p. 77-80:

⁵ Տե՛ս **Kelsen H.** General Theory of Law and State. New Jersey, 2009, p. 117-122:

ժամանակ այս տեսությունը միակողմանի է, քանի որ ընդգծում է, որ պատմական զարգացումները որոշվում են մարդու բնույթով, սակայն այս տեսությունը հաշվի չի առնում, որ մարդն ազդում է բնության վրա և իր համար ստեղծում է գոյության նոր պայմաններ՝ հաշվի առնելով տվյալ ժամանակաշրջանի թելադրանքը»⁶:

Չնայած այն հանգամանքին, որ հասարակական դաշինքի տեսության վերաբերյալ մոտեցումները և տեսակետները հակասական են և ոչ միանշանակ, ընդհուպ մինչև նրա պատմական ինքնուրույնության ժխտումը, այնուամենայնիվ պետք չէ անտեսել այն հանգամանքը, որ այս տեսության որոշ հայեցակարգեր պետականության շինարարության պրակտիկայում այնուամենայնիվ ներդրվել են: Դրա վառ օրինակներից է ԱՄՆ-ի սահմանադրությունը /1787թ./:

Օրգանական տեսություն: Պետության և մարդկային օրգանիզմի միջև համեմատականներ անցկացնելու վերաբերյալ մոտեցումները ձևավորվել են դեռևս Հին Հունաստանի մտածողների կողմից: Համաձայն օրգանական տեսության՝ պետությունը և հասարակությունը նույնպես օրգաններ են՝ փոխադարձ կապված օրգանական համակարգ: Պլատոնը, օրինակ, պետության կառուցվածքը և գործառույթները համեմատում էր մարդկային ոգու ընդունակությունների և կողմերի հետ⁷:

Օրգանական տեսության կարկառուն ներկայացուցիչն էր համարվում Հ.Սպենսերը: Վերջինիս կարծիքով պետությունն անհատներից կազմված հասարակական օրգանիզմ է, այնպես, ինչպես ցանկացած օրգանիզմ բաղկացած է բջիջներից: Եթե օրգանիզմն առողջ է, ապա նրա բջիջներն էլ գործում են բնականոն: Օրգանիզմի հիվանդությունը վտանգի է ենթարկում այն կազմող օրգանիզմի գործունեության արդյունավետությունը:

Բռնության տեսություն: Այս տեսության գաղափարական արմատները ձևավորվել են դեռևս ստրկատիրական դարաշրջանում: Համաձայն այս տեսության՝ պետությունն առաջացել է բռնության և նվաճումների արդյունքում: Բռնության տեսությունը գիտական հիմնավորում ստացավ 19-20-րդ դարերում, որի արդյունքում տարբերակվեցին պետության առաջացման ներքին և

⁶ Տե՛ս **Общая теория государства и права**. В 3-х т. Том 1. Государство: Академический курс /М. Н. Марченко, С. Н. Бабурин и др.; Отв. ред. М. Н. Марченко. 4-е изд., перераб. и доп/. Москва, 2014, стр. 45-51:

⁷ Տե՛ս **Yoram Barzel**. A Theory of the State: Economic Rights, Legal Rights, and the Scope of the State (Political Economy of Institutions and Decisions), p. 114-118.

արտաքին բռնության գաղափարախոսական հայեցակարգերի կողմնակիցներ:

Պետության ծագման վերաբերյալ ներքին բռնության հայեցակարգի մասին պատկերացումները ձևավորել է Ե. Դյուրինգը: Ըստ Դյուրինգի՝ նախնադարյան համայնական հասարակության մի մասի բռնությունը մյուս մասի նկատմամբ ծնում է քաղաքական կարգ կամ այլ կերպ ասած՝ պետություն: Պետության ծագման վերաբերյալ արտաքին բռնության հայեցակարգի մասին մոտեցումները զարգացրել են Լ. Գումպլովիչը, Կ. Կաուցկին և այլք: Վերոհիշյալ հեղինակների կարծիքով պետությունը կազմավորվում է առավել ուժեղ ցեղերի կողմից թույլերին նվաճելու արդյունքում: Իսկ պետական իշխանությունը ծագում է ֆիզիկական ուժից, այսինքն՝ մի ցեղի գերիշխանությունը մեկ այլ ցեղի նկատմամբ ծնում է պետական իշխանություն:

Հոգեբանական տեսություն: Այս տեսության կողմնակիցները պետությունն ու հասարակությունը ներկայացնում են որպես անհատների և հասարակության մեջ առկա տարաբնույթ և բազմազան միավորումների հոգեբանական փոխազդեցությունների ամբողջական համակարգ: Հոգեբանական տեսության հիմնադիրներից համարվող Ն.Մ. Կարկունովը հասարակությունը և պետությունը համարում էր մարդկանց հոգեբանական միավորման արդյունք: Վերջինիս մոտեցման համաձայն՝ իշխանությունն ուժ է, որը պայմանավորված է ոչ թե իշխողի կամքով, այլ հպատակի կախվածության գիտակցությամբ⁸: Դրան համապատասխան պետական իշխանությունը ոչ թե որևէ մեկի կամքն է, այլ ուժ է, որը բխում է պետությունից կախված լինելու մասին քաղաքացիների հոգեբանական պատկերացումներից:

Մատերիալիստական (դասակարգային) տեսություն: Այս տեսության հենքը հասարակության և հասարակական զարգացման վերաբերյալ մատերիալիստական հայեցակարգն է: Մատերիալիստական տեսության էությունն այն է, որ պետությունը ծագում է հասարակության՝ դասակարգերի բաժանվելու հետևանքով: Արդյունքում արվում է անվիճելի այն մեկնաբանությունը, որ պետությունը պատմականորեն ձևավորված անցողիկ, ժամանակավոր երևույթ է, որն առաջացել է դասակարգերի ծագմանը զուգահեռ և անխուսափելիորեն պետք է անհետանա դասակարգերի վերացման հետ: Ֆ. Էնգելսի մոտեցման

⁸ Ст'ю Теория государства и права, под. ред. проф. В. М. Королеского и проф. В. Д. Перевалова. Москва, 2016 стр. 44-47.

համաձայն՝ տնտեսապես իշխող դասակարգը պետության շնորհիվ վերածվում էր քաղաքական առումով գերիշխող դասակարգի:

20-րդ դարի 90-ական թվականներից սկսած՝ իրավագիտության մեջ Վ.Ս. Ներսիսյանցի կողմից մշակվեց և զարգացավ պետության և իրավունքի առաջացման վերաբերյալ ազատական-իրավաբանական հայեցակարգը⁹: Համաձայն այս հայեցակարգի՝ պետությունը և իրավունքը ծագում, գործում, զարգանում են, և մինչ օրս գոյություն ունեն ու գործում են սոցիալական կյանքում որպես անհատների ազատության, կեցության, ճանաչման, արտահայտման և իրականացման, իր էությամբ միասնական եղանակի, կարգի ու ձևի երկու՝ փոխադարձաբար միմյանց հետ կապված բաղադրատարրեր¹⁰: Այս հայեցակարգը ելնում է պետության և իրավունքի ծագման համար անհրաժեշտ նվազագույն պայմաններից և արդյունքում պետության առաջացման վերաբերյալ ազատական-իրավաբանական հայեցակարգի գաղափարախոսական հենքն այն է, որ ազատությունն առանց իրավունքի և պետության, իսկ պետությունն ու իրավունքն առանց ազատության անհնարին են:

ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГОСУДАРСТВА

ЛИАНА МАЛХАСЯН

Обобщая идеологию теории происхождения государства, которая обсуждалась в данной научной статье, можно прийти к следующему выводу: процесс возникновения государства был сложным и противоречивым, и существующие теории о возникновении государства разнообразны. Ряд вышеупомянутых теорий о возникновении государства доказывает тот факт, что государство как сложная и разнообразная социальная система возникла в течение определенного периода человеческого развития, когда существовали объективные, политические, экономические, социальные, религиозные, культурные предпосылки, которые способствовали его появлению.

Несмотря на разнообразие теорий о происхождении государства, мы можем с уверенностью заявить, что государство характеризуется как единственная и фундаментальная форма организованного общества, главной целью которого является особое управление государственными делами.

⁹ Տե՛ս **Нерсисянц В.** Общая теория права и государства. Москва, 2012, стр. 151-155.

¹⁰ Տե՛ս **Ներսիսյանց Վ.**, Պետության և իրավունքի տեսություն, Երևան, 2001թ., «Նաիրի», էջ 198-200:

Ключевые слова – государство и право, теории происхождения государства, предпосылки для возникновения государства, доктрина, идеология.

THE BASIC CONCEPTS OF THE ORIGIN OF STATES

LIANA MALKHASYAN

Summing up the ideology of the theory related to the origin of states that was discussed in the scientific article, one can come to the following conclusion: the process of the state emergence has been complicated and contradictory, hence, the existing theories about the emergence of the state are diverse. The set of the above-mentioned theories on state emergence proves the fact that the state as a complex and diverse social system originated during a certain period of human development, the period when there were objective, political, economic, social, religious, cultural preconditions which contributed to its emergence.

Despite the diversity of theories about the origin of the state, we can confidently proclaim that the state is characterized as the sole and fundamental form of organized society that existed up to these days, the main goal of its activity is the special management of public affairs.

Key words – state and law, the theory of state origin, the prerequisites for the emergence of the state, concept, ideology.